

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ВИКЛАДАННЯ МАТЕРІАЛУ НА МЕЖІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА І МОВОЗНАВСТВА

У статті визначено принципи дослідження авторського індивідуального стилю як поняття, що включає матеріал на межі літературознавства і мовознавства.

Завдання викладача літератури педагогічного коледжу – реалізувати загальнодидактичні і специфічні принципи навчання в ході дослідження художнього твору. Принципи науковості, доступності, систематичності, наочності, зв'язку теорії з практикою та інші, які відносяться до загальнодидактичних, постійно використовуються педагогами як засіб цілеспрямованої організації навчального процесу. Методичними ж принципами вивчення авторського індивідуального стилю, з урахуванням специфічності питання, вважаємо цілісність, екзистенційність, діалогізм, проблемність.

Сучасні вітчизняні літературознавці, аналізуючи кращі надбання попередників, знаходять і закріплюють нові стосунки між індивідуальним і суспільно значущим у понятті стилю, а викладач літератури, дослідивши їхні наукові доробки, повинен так організувати роботу на занятті, щоб студенти глибше зрозуміли не тільки задум письменника, а й те нове, що він вніс у літературу змістом і формою своїх творів. Як бачимо, на розсуд читача, вчителя, науковця-дослідника авторського почерку письменника висунуто дві головні концепції розуміння стилю: літературознавча категорія та одиниця лінгвістики. Методика викладання матеріалу на межі літературознавства і мовознавства ґрунтується на взаємозв'язку цих понять: залежності між змістом та формою твору. Студенти повинні розуміти, що стильову індивідуальність, ідейно-художнє обличчя письменника – особливості змісту та відповідної йому форми, – обумовлюють конкретно історичні властивості їх прояву: епоха, соціально-естетичні інтереси й ідеали їх творців (представників певних соціальних груп) та якості письменника як творчої особистості (міра вияву його таланту, характеру, індивідуальних людських рис). Оскільки проблема вивчення стилю тісно пов'язана з розвитком культури сприйняття твору, викладач звертає увагу на певну обумовленість кожної художньої деталі. Це допоможе у визначенні позиції автора, що проявляється у всій сукупності елементів: у імені героя та зображенні його зовнішності, мові, самохарактеристичі, аналізі його вчинків іншими героями, зображенні стосунків між персонажами, визначенні подібних рис характеру в різних персонажів, відмінного між ними та ін. Залежно від тих завдань, які ставить перед собою майстер слова, його авторський почерк виявляється і в доборі лексем, і в синтаксичних фігурах, і у звуковій організації поетичної мови. Хоча аналізуються деталі художнього твору, завдання такої роботи – відтворити цілісний образ, задуманий автором. Саме так можна не тільки виділити те, що хвилює автора, але й визначити елементи його індивідуального стилю, звертаючи увагу на найменшу художню деталь, яка відтворює своєрідність творчої манери письменника. Методичне розуміння принципу цілісності в дослідженні тексту твору передбачає, як ми переконалися, літературознавчий і мовознавчий аспекти поняття стилю. Проте у ході роботи на занятті з літератури не можна зігнорувати психолого-дидактичні елементи цих аспектів. Адже головне в цілісному вивченні – поєднання емоційного сприйняття тексту з його поглибленим критичним тлумаченням, розумінням твору в його художній своєрідності і повноті естетичного впливу, в єдності змісту і форми.

Екзистенційність як принцип дослідження індивідуального стилю письменника найповніше виражається в аналізі авторського слова, індивідуального мовлення персонажа, загальної характеристики способів використання художньої мови у творі. Адже саме світогляд і талант майстра слова допомагають відтворити ідейно-художній задум засобами загальнонародної мови, опрацьованими і до певної міри узагальненими стилем окремого письменника. Переломлена через призму світогляду автора, мова його художнього твору може складатися із різних стилістичних одиниць як літературної, так і розмовної форми. Це створює особливу прикмету стилю майстра слова, почерку, який не має тієї замкненості стильових засобів, що властива іншим різновидам літературної мови. Оскільки художня мова твору – продукт добору лексем та осмислення їх синтаксичної організації окремою людиною-митцем, вона найбільш індивідуалізована у стилістичному відношенні, а індивідуальні мовні відмінності у художньому творі виявляються як особливості авторського стилю. Л.А. Булаховський у праці "Виникнення і розвиток літературної мови" стверджував, що мова художньої літератури "виявлена в продуктах творчості письменників, позначається, звичайно, більше або менше рисами їх індивідуальності, при цьому більше в стилі, ніж у мові у вузькому значенні слова". [1: 92]

Літературний стиль як систему відтворення світогляду письменника через мовні засоби досліджував також і В.В. Виноградов.

Практика аналізу мовно-стилістичних особливостей твору як ознак індивідуального почерку автора доводить, що обмеження мовленнєвого матеріалу перелічуванням тропів призводить до поверхневого розуміння задуму письменника. Адже в такий спосіб ми розвиваємо лише чуття краси слова, дібраного майстром. Основою будь-якого тексту є літературні та просторічні лексеми побутового характеру. Саме вони в єдності з засобами образного мовлення допомагають глибше розкрити властиве письменникові світосприйняття, зокрема забезпечують реалістичне зображення дійсності.

На нашу думку, найбільш продуктивними, з точки зору розуміння тексту, удосконалення зв'язного мовлення, глибокого аналізу змісту твору, дослідження життєвої позиції автора, його художнього світу, є види робіт, що передбачають побудову діалогу. У працях психологів, педагогів, методистів творча робота вчителя та учнів у формі діалогу тлумачиться як співпраця на основі принципу діалогізму. Підтвердженням тому є екзистенція-

льно-діалогічна теорія викладання української літератури, розроблена доктором педагогічних наук, професором Г.Л. Токмань. Діалог та проблемна ситуація, досліджені цією теорією, дозволяють викладачеві та самому автору вести "довірливу розмову з молодими людьми про те, що є важливим для внутрішнього "Я", для серця, яке шукає правд" [2: 5]. Рівні діалогу між вчителем та учнями на заняттях з літератури, створені авторкою на основі теорії спілкування А. Добровича, підтверджують своєчасність втілення в практику викладання таких принципів, як діалогізм та проблемність. Адже саме завдяки такому навчанню "учень безпосередньо відчує твір як своєрідну ірреальну реальність і осмислить свої відчуття, прийде через них до ясної, особистісної думки" [2: 9].

Б.І. Степанишин теж вважає, що, читаючи книгу, молода людина вступає в " [...] уявний діалог автора з читачем, подумки розмовляє з письменником, солідаризується з ним" [3: 46]. Викладач виступає у цій "єдності внутрішнього світу школяра і поета (прозаїка, драматурга)" [3: 46] у ролі консультанта-фасілітатора (помічника), який супроводжує власний пізнавальний пошук студента і створює умови для його особистісної освітньої траєкторії. Зважаючи на завдання роботи у діалозі (залучення до активного пізнавального пошуку), визначаємо такі шляхи досягнення позитивного результату (за рекомендаціями В.А. Кан-Калік):

- моделювання майбутнього спілкування зі студентською аудиторією;
- організація діалогу в момент безпосередньої взаємодії (комунікативна атака);
- керівництво спілкуванням у педагогічному процесі спостереження над текстом твору;
- аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання наступної діяльності, пов'язаної з отриманими результатами [4: 24-26].

Готуючи студента до діалогу з художнім твором, моделюючи майбутнє спілкування, викладач на власному прикладі показує, як ставити запитання до тексту, знаходити відповідь на нього в авторській позиції (через зміст твору), в особистих життєвих спостереженнях. Наприклад, вивчаючи твір "Тигролови" І. Багряного, ставимо перед молодими людьми таке завдання: "Читаючи вперше роман, я задумалася над тим, чому автор дав головному герою прізвище М н о г о г р і ш н и й, і пов'язала відповідь на це запитання з українською історією. Що думаєте ви з цього приводу? Чи є у доборі прізвища символ як ознака мовно-стильової майстерності митця?". Використовуючи власне екзистенційне рішення, викладач проводить паралель з історією держави та сприяє поповненню знань студентів з теорії літератури, дає змогу висловити свої міркування щодо почутого твердження: спростувати або підтвердити думку вчителя і в разі потреби доповнити її.

Залежно від жанру та змісту твору запитанням для діалогу надаємо філософського, народознавчого, політичного, економічного та іншого, актуального на конкретному занятті з літератури, звучання. Для визначення ознак індивідуального стилю письменника звичний діалог викладача зі студентами, читача з твором, тексту зі "своєю епохою" можна доповнити діалогічними відносинами художнього тексту з іншим художнім текстом, з літературною традицією, зі світовим мистецтвом [2: 51-54].

Отже, використання принципу діалогізму в дослідженні художнього тексту допомагає визначити місце твору письменника в сучасному громадському житті та сформувати в юного читача активну суспільну позицію.

Демократизація українського суспільства сформувала необхідність активного, самостійного, творчого мислення вільної особистості майбутнього вчителя. Найсприятливіші умови для досягнення цієї мети на заняттях з літератури у педагогічному коледжі створює введення принципу проблемності в навчальний процес. Практика доводить, що в основі вирішення будь-якої проблеми лежить подолання суперечностей як системи пізнавальних труднощів. Саме так мобілізуються розумові сили, активізуються різні психічні процеси, загострюється увага на найважливішому для аналізу і запам'ятовування. Не відкидаючи репродуктивного способу засвоєння інформації, викладач ставить перед студентами проблему (запитання, завдання, задачу) відповідно до їхнього віку, інтелектуальних можливостей, художніх особливостей твору, теми та мети заняття. Через потребу самостійно мислити, застосовувати творчий підхід до їх розв'язання збуджується інтерес до навчання, до особистісних пошуків. Крім того, що проблема сприяє глибшому засвоєнню інформації, майбутні вчителі збагачують свій методичний арсенал знаннями про різноманітні прийоми роботи з текстом. Спираючись на психологічні фактори навчального процесу, С. Пасічник [5] називає дві технології введення проблемності в навчання:

- перш ніж ставити перед учнем проблемне завдання або пропонувати йому визначити суть проблемності в запропонованих фактах і явищах, вчитель сам ставить проблему, намічає етапи її дослідження, передбачає наслідки, доводить правильність дій, робить висновки – тобто, ілюструє процес дослідження;
- учитель визначає проблему, "збуджує найважливішу рушійну силу розумової активності – перехід від досягненого рівня знань і розумового розвитку до нової сходинки, на яку треба піднятися в процесі оволодіння новими знаннями" [6: 56], а учні розв'язують її.

На заняттях із літератури в педагогічному коледжі викладач, враховуючи рівень розвитку загальних умінь і навичок роботи з текстом, сформований у попередні роки навчання, використовує елементи другої технології, творчо доповнюючи її методичними прийомами, пов'язаними зі специфікою навчального закладу.

Г.Л. Токмань продовжила розробку відомих проблемних ситуацій та технологій з точки зору їх екзистенційного сприйняття учнями та з урахуванням мистецької специфіки текстів літературних творів, які аналізуються на занятті з української літератури. Науковець пропонує класифікацію проблемних ситуацій за такими типами:

- запитання, для відповіді на яке в учнів не вистачає інформації;
- проблема, для розв'язання якої потрібно застосовувати складний алгоритм мислительської діяльності;
- складне питання з літературознавчого аналізу тексту, відповіді на яке можна лише застосувавши науковий теоретико-літературний інструментарій та проникнення у підтекст твору;
- на запитання, що має декілька варіантів відповіді, учень добирає лише один, здійснюючи екзистенційний вибір;

– проблемне читання потребує уваги до деталі тексту (психологічної, філософської, історичної, соціальної, мистецької [2: 55-57].

Спільну діяльність педагога та студентів щодо пошуку відповідей на проблемні запитання організуємо на основі "бесіди за Сократом", яка сприяє концентрації уваги, здатності оцінювати, логічно мислити. Як різновид згаданого методу, використовуємо прийом "питання Сократа", що допомагає знайти правильне рішення або заперечити його можливість, доводячи неправильність судження.

Підтримуючи думку науковців про розвивальну функцію проблемного навчання, Н.Й. Волошина доречно застерігає від зайвого захоплення проблемними ситуаціями на уроці, які можуть спричинити сповільнений розвиток багатьох практичних навичок, зокрема тих, які формуються у процесі звичайного запам'ятовування [7: 135].

Отже, доцільне використання проблемних ситуацій, творче поєднання завдань та запитань інтеграційного типу з іншими видами роботи над текстом створює сприятливі умови для глибокого дослідження авторського індивідуального стилю та екзистенційного задуму митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток української мови. – К.: Інститут мовознавства АН УРСР, – Т. I, 1941.
2. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. – К.: Міленіум, 2002. – 320с.
3. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі. – К.: РВЦ "Проза", 1995. – 254с.
4. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического обучения. – Грозный, 1979.
5. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середній школі. – К.: Ленвіт, 2000. – 384с.
6. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т.4. – 237с.
7. Волошина Н.Й. Уроки позакласного читання в старших класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1998. – 173 с.

Матеріал надійшов до редакції 02.03.2005 р.

Рудницькая Л.В. Методические принципы изучения литературоведческого материала, граничащего с языкознанием.

В работе определены принципы исследования индивидуального авторского стиля как понятия, включающего материал на литературоведения и языкознания.

Rudnitska L.V. The Methodological Principles of Studying Literature Material Verging on Linguistics.

The article highlights the principles of investigation of author's individual style viewed as a concept of incorporating literature studies and linguistics.